

Francia romantikus utazók Magyarországon.

A romantika Európaszerte mindenütt, tehát Franciaországban is felkeltette az érdeklődést idegen országok, exotikus tájak, primitív népek iránt, kitágította a természetérzéket és megnövelte az utazási vágyat. A nagy francia romantikusok majdnem mind utaztak s irtak úti naplókat és úti rajzokat. Chateaubriand Angliában, Amerikában s Keleten járt, Staëlné hosszú éveken át élt Svájcban, Olasz- és Németországban, Lamartine Olaszországban s Keleten utazott, Hugo életének majdnem három évtizedét külföldi száműzetésben töltötte. Lamartine 1848 március 15-én, amikor egy magyar küldöttséget fogadott, azt mondta, hogy keleti utazása alkalmával átutazott hazánkon és tanúja volt a magyar nép erényeinek és hősiességének. A valóság mindössze az, hogy Keletről visszajövet a költő egy dunai hajó fedélzetéről látta hazánkat. Úti naplója Zimonymál véget ér. Magyarországon át tett utazásának nem maradt fenn semmi emléke.

Szenvedélyes utazó volt Gautier. Beharangolta Európa nagy részét. Némi érdeklődést tanusított hazánk iránt is, de hozzánk nem jutott el. Oroszországi útja alkalmával elkerülte Magyarországot. E kor francia írói Olaszországért, Németországért s a Keletért lelkesedtek, a közép- és keleteurópai népek nem nagyon érdekelték őket, csupán a lengyelek és a görögök iránt éledt fel bennük a rokonszenv, ebben is politikai okok működtek közre.

A XIX. század első felében Lamartine-on kívül a romantikus kor nagy francia írói közül csak Stendhal vetődött el hazánkba. Magyarországi tartózkodása azonban életének egy igen jelentéktelen epizódja volt. Stendhal, aki Napoleon hadseregében szolgált, 1809-ben hosszabb időig tartózkodott Bécsben és ekkor szerette volna megismerni a „híres Magyarországot”. Úgy látszik, nem jutott rá ideje, mindössze néhány órát tölt egyszer magyar földön. Ló- vagy takarmányvásárlás céljából lepi át a határt s nem jut tovább Kismartonnál és a Fertőnél. Ott látni véli teljes tisztaságában a „horvát öltözködést”, mely szerinte teljesen ugyanaz, mint a francia huszároké.

A harmincas években elkerül hozzánk egy Stanislas Bellanger nevű francia újságíró, aki elég részletesen leírja magyarországi élményeit s akit a romantikus utazók mintaképének tekinthetünk. Egy orvos-barátja Párizsban megmenti egy osztrák báró feleségét s az hálából meghívja magához Bécsbe. Bellanger vele megy, az ő utazása azonban nem néhány hónapra terjed, ahogy tervezte, hanem három évre. 1842-ben európai és ázsiai útjáról egy két kötetes munkát ad ki, mely csakúgy hemzseg a valótlanságoktól, félreértésektől s torzításoktól.

A két francia utazási módja egészen különleges. Münchenben megismerkednek egy francia piócakereskedővel, aki évenként egyszer Magyarországra szokott utazni, ahol összevesz néhány ezer piócat, melyek az ottani mocsarakban tenyésznek. Külön e célra való kocsija van, a két francia utas felül rá és egy piócás kádban fekvé teszi meg az utat Bécsig. Bécsből Budára a „császári delizsáncon“ mennek. Ez rettenetesen ráz; aki abban utazik, annak a testi épsége állandó veszedelemben forog. Pestre nem tudnak átmenni, mert a hajóhíd fel van szedve, a Duna zajlik, várniok kell, míg a folyó befagy. Budán megismerkednek egy Déra nevű huszártiszttel, aki meghívja őket lakására. Déra jól tud franciául, részt vett a napoleoni hadjáratokban s emlékül az arcán hatalmas kardvágást hozott haza. Lakása valóságos arzenál, a falakon s a mennyezetén 800 (!) pisztoly, puská, szablya, nyíl, buzogány s egyéb fegyver lóg. A szoba négy sarkában négy páncélos lovag látható, kezükben lándzsával, leeresztett sisakrostéllyal. Az ágy is négy kis ágyún nyugszik. A hatást teljessé teszi a tömérdek pipa és boros palack. Déra vendégei kedvéért díszegyenruháját is felveszi, úgy hogy azok teljes képet alkothatnak maguknak arról, miként él és öltözködik egy igazi magyar nemes és katona.

Másnap a franciák átkelnek a Duna jegén. Megebédelnek a Szervitá-téren a Fehér hajóban, azután elmennek egy hatalmas térre, ahol kocsiszínekben mintegy száz szekér, ötszáz ló s egy csomó kocsis várja az utasokat. Találnak is egy öreg tót fuvarost, aki 15 aranyért hajlandó a franciákat Brassóba elvinni. Brassóig kilenc napig tart az útjuk. Egy nehéz, nádfedeles szekéren mennek, melybe nyolc jó ló van befogva. Az üléseket kukoricaszárkötegek pótolják. Az utasok medvebőrökbe burkolódnak, lábukat a fuvaros kutyája melegíti. Az Álföldön, melyet kemény hó borít, gyakran tíz-húsz mérföldön át nem látnak egy falut, egy házat, egy állat, egy madarat és boldogok, ha estére kelve találnak egy kocsiszínt, hova szekerüket beállíthatják, egy be nem fagyott kutat, ahol lovaikat megvitathatják s valami nyomorúságos putriban egy sárkemencét, amelynél felmelegedhetnek és eltölthetik az éjszakát. Temesvárott, Nagybecskereken s egyéb felismerhetetlen nevű helyeken megállnak és sok furcsa dolgot látnak.

Párizsban 1840 körül *Les étrangers à Paris* címmel érdekes könyv jelenik meg, amely a francia fővárosban megforduló idegenek jellemrajzát tartalmazza. A magyar ember arcképét Bellanger rajzolja meg. Az ő magyarja olyan Déra-féle típus, született katona, bátor, kötelességtudó, becsületes, pazarló, fényűző. Tartarin és Cyrano rokonszenves vegyülete.

A múlt század második felében megváltozott a helyzet. Ekkor jelentékenyen megszorodik a Magyarországra utazó franciák száma. A legtöbb író és művész. E változásnak több oka van. Része van benne a magyar szabadságharcnak, mely Európaszerte élénk visszhangot vert fel. Mint több ízben történelmünk folyamán, úgy akkor is egy tragikus esemény, egy nagy nemzeti szerencsétlenség irányította ránk a világ figyelmét. Franciaország köztársasági, liberális és demokrata köreiből is érdeklődéssel kísérték a magyarság hősi küzdelmét, tragikus bukását s a rákövetkező elnyomatást. A hivatalos Franciaország közönyös

volt, a francia nemzet többsége azonban velünk érzett és még több évtizeden át a magyar szabadságharc varázsa alatt állott.

Emigránsaink egy része Párizsban telepedett le. Tekintélyes politikusok, katonák, írók voltak köztük, akik hangadó társaságokba, előkelő szalonokba jártak és élénk politikai s irodalmi propagandát fejtek ki. Franciaországban a magyar ügynek számos jó barátot szereztek, kik közül egyesek hazánkba is ellátogattak.

A hazánk iránti érdeklődés felkeltésében volt szerepe a híres magyar embereknek: Liszt Ferencnek, Kossuth Lajosnak és Petőfi Sándornak is. Az ő nevüket sok művelt francia ismerte és természetes, hogy akadtak köztük olyanok, akik látni akarták azt az országot, mely ezeket a nagy embereket szülte.

A múlt század ötvenes éveitől az 1914–18-iki világháborúig terjedő időt a polgári utazások korszakának nevezhetjük. Ebben az időszakban már nemcsak arisztokraták, írók, művészek és tudósok utaznak, hanem polgárok is. A liberalizmus és a kapitalizmus nagyot lendít a polgárság helyzetén. Gyárosok, kereskedők, üzletemberek, bankárok s egyéb polgárok nemcsak nagy vagyonra tesznek szert, hanem felfokozzák igényeiket is és utánozzák a születési és szellemi arisztokrácia életmódját. A polgárság körében is divatba jön a nyaralás, a fürdőkre való járás és a kényeztetés.

Előmozdította az utazási kedvet a közlekedés tökéletesedése is. A postakocsi helyébe, mely több mint kétszáz éven át a fő közlekedési eszköz volt, a gőzvasút lép. Ez eleinte nagyon kezdetleges volt, s nem vehette fel a versenyt a delizsáncsal. 1825-ben indult meg Angliában az első vonat, azonban évtizedek kellettek ahhoz, hogy komoly teher- és személyszállító eszköz legyen belőle s Európa vasúthálózata csak a nyolcvanas években alakult ki.

A polgári utastömeg, mely Európa egy részét elárasztotta, első sorban angolokból és németekből került ki. A francia polgár nem igen utazott, jól érezte magát otthon a maga hazájában és környezetében, igyekezett ugyan életét minél nagyobb stílúvé és minél élvezetesebbé tenni, de nem volt kíváncsi a külföldre, az utazást nem tekintette az előkelőség jelének, az utazás vágyát nyugtalanságnak, a lelki egyensúly hiányának érezte.

Nálunk 1846-ban épült az első vasút Budapest és Vác közt. Ezt követte 1847-ben a budapest—szolnoki vasút, azután, kivéve a szabadságharc két évét, évről évre gyors egymásutánban épültek az osztrák-magyar államvasút, a déli vasút s egyéb magántársaságok vonalai, úgy hogy a nyolcvanas években hazánk is már kiterjedt vasúthálózattal rendelkezett. 1883-tól kezdve átszalad rajta a keleti express is. Nem volt tehát semmi akadálya annak, hogy az idegenek özönlése hazánkban is meginduljon, ami azonban nem következett be.

A gazdag angol utasok, az „aranyfácánok“, ahogy az 1833-ban megjelent első magyar idegenforgalmi irat nevezte őket, hazánkba nem jutottak el. Hozzánk nagyobb számban csak kis pénzü, takarékos németek jöttek.

A régi időkhöz viszonyítva mégis elég nagy a száma azoknak a franciáknak, akik a múlt század második felében megfordultak hazánkban. Divatba jönnek az útleírás különböző formái is, mindenki,

akí a tollat forgatni tudja, úti rajzot, úti levelet, úti tárcát ír. Magától értetődik, hogy jórésük felszínes, semmitmondó, közhelyeket ismétlő, értéktelen ujságíró- vagy dilettáns-munka. A legtöbben a franciák közül egy németországi vagy keleti utazás keretében látogatják meg hazánkat és gyakran csak Budapestet látják belőle. Kevesen vannak, akik tudás, megfigyelőképesség, elfogulatlanság, írói készség dolgában Beudant, Marmont s egyes régi utazók nyomaiba léphetnek.

Nagy részük kései romantikus utazó, aki hazánkban egy félig keleti, félig nyugati, exotikus, primitív, nyugateurópai szemmel nézve érdekes, színes, festői, újszerű országot lát. Nem annyira a politikai, társadalmi és művelődési viszonyok érdeklik őket, mint inkább a természeti, néprajzi és művészeti sajátosságok: a puszta, a csárda, a pásztor, a betyár, a muzsikus- és vándorcigány, a csárdás, a bunda, a szűr stb.

E romantikus utazók sorát a XIX. század második felében Prosper Mérimée nyitja meg. 1854-ben Bécsben tartózkodik, onnan lerándul Pestre, ahol három napot tölt s ahol, mint „ismeretlen” barátnéjához intézett levelében írja, úgy érezte magát, mintha Spanyol-, vagy még inkább Törökországban lett volna. Megbotránkozik egy budai fürdőn, melyben férfiak és nők ruhátlanul együtt fürdenek, megnéz a magyar színházban egy francia melodramát és cigányzenét hallgat. Igen eredeti muzsika ez, mint írja, szomorúan kezdődik, azután vigba csap át és annyira magával ragadja a hallgatóságot, hogy az lelkesedésében tombol, poharakat tör össze és az asztalokon táncol. Nagyon tetszik neki az a „csodálatos kivitelű, régi magyar ékszergyűjtemény”, melyet valószínűleg a Nemzeti Múzeumban lát.

A hatvanas években az idősb Dumas járt több ízben hazánkban. Dumas szellemes, jószívű, szeretetreméltó, társaságkedvelő ember volt. Akadtak magyar ismerősei és barátai is, mint Türr István, Teleki Sándor, Liszt Ferenc, Pulszky Ferenc, Károlyi Gábor, Szapáry Ferenc, Irinyi József s mások. Bizalmas barátság fűzte két magyar színészéhez: Unger Karolinához és Bulyovszky Lillához is. Magyar ismerőseinek meglátogatása végett és az ő meghívásukra jött Magyarországra. Megbízható adataink vannak Dumas 1865-iki pesti tartózkodásáról. Ezek szerint december elején érkezett fővárosunkba. A karácsonyi ünnepeket Velencében töltötte, onnan visszatért hozzánk és január első napjai egyikén hagyta el a magyar fővárost. Minthogy hiú és népszerűség-hajhászó ember volt, nagyon élvezte azt a közkedveltséget, melyben regényei és művei nálunk részesültek és szívesen jelent meg az ünnepeken, melyeket tiszteletére rendeztek. Hogy a közönség kedvében járjon, magyar ruhát csináltatott magának, aminek akkor nagy divatja volt, le is fotografáltatta benne magát s arcképét ismerősei között osztogatta. A magas termetű, pocakos, néger arcú, bozontos hajjú, öreg úr attilában, a szűk magyar nadrágban, sarkantyús csizmában, kócsagtollas kucsmában nevetségesen festett, a publikum azonban el volt tőle ragadtatva.

Ebben a magyar öltözetben tartott néhány előadást, jobban mondva csevegést a Vigadóban. Eredeti és szellemes előadó volt, a közönség élvezettel hallgatta és nem vette rossz néven tőle azt a hiúságot, hogy

mint rendszeren, önmagáról beszélt. Emlékirataiból olvasott fel részleteket.

A Nemzeti Színházban egy darabját, *Paul Jones-t* játszották tiszteletére. Ő egy földszinti páholyból nézte az előadást. Egyik jelenet után a közönség tudomást szerzett jelenlétéről és elkezdett éljenezni. Egyesek berohantak páholyába és vállukra akarták venni. Nagyon nehéz volt azonban az öreg, nem bírták el; valahogy mégis felhurcolták a színpadra, ahol Jókainé és Felekiné karján háromszor jelent meg a közönség zúgó lelkesedése közben.

Részt vett az Akadémia egy ünnepi ülésén, egy másik napon pedig Arany Jánost, a főtitkárt akarta ott meglátogatni. Aranyt nem találta, helyette Sasku Károly, az Akadémia „főjavítnoka” fogadta. Ez a Sasku különös ember volt. A szabadságharcban egy guerilla-csapatot szervezett s ezért a Bach-korszakban sok zaklatásban részesült. Üldözési mániájában mindenütt kémeket látott és az Akadémián a „polizeispionokról” tartott előadást Dumasnak, aki a látogatás után megjegyezte: furcsa ország ez a Magyarország, ahol az Akadémia egy elmebetegre bízta a tudományos munkák korigálását. Franciaországban erre a tisztségre ép eszű és képzett embereket szoktak alkalmazni.

Rózsaági Antal író és szerkesztő Dumas-t egy estélyre hívta meg, melyen sok pesti író is megjelent. Vacsora közben több lelkes felköszöntő hangzott el, melyekre Dumas ötletesen válaszolt s a háziaszszonynak, a Hajnalka néven ismert költőnőnek emlékkönyvébe beleírta két Petőfi-vers francia fordítását. Egy harmadik Petőfi-verset (Falu végén kurta kocsmá) Jókai fordította le számára prózában, melyet ő rimes versekben átdolgozott és közölt a Vasárnapi Ujságban. Egy másik este a színészek rendeztek tiszteletére bankettet, melyen egypár író is résztvett. Szigligeti Ede köszöntötte fel s kifejtette, hogy a magyar drámaírók sokat köszönhetnek Dumasnak, mert a magyar közönséggel az ő darabjai kedveltették meg a színházat. Jókai is felszólalt és kijelentette, hogy első regényei megírására Dumas művei ösztönözték.

Dumas pesti tartózkodása idején alakult meg Széchenyi Ödön gróf főparancsnoksága alatt a Pesti Tűzoltók Egyesülete. Dumas is belépett és az egyesületnek tagsági díj fejében 110 frankot adományozott, melyet Széchenyi Ödön egy díszkarddal viszonzott.

A szájhagyomány szerint Dumas 1865-iki látogatásán kívül még többször is megfordult Pesten és Budán. Ilyenkor az Aranyásban vagy a Császárfürdőben lakott. Reumás lábainak a Császár- és Sárosfürdő vize igen jót tett. Nagyon érdekelte a magyar konyha. Szenvedélyes szakács volt ugyanis, büszkébb főzési tudományára, mint a regényeire. Megtanult a pesti halászoktól halászlét, a kecskeméti pásztoroktól pedig pusztai gulyást főzni.

Annak idején sok szó esett egy abonyi kirándulásáról is. Az a mende-monda járta róla, hogy ott a francia író a harmincas-negyvenes években egy előkelő asszonyt keresett fel, akihez gyengéd kötelékek fűzték. Valószínűbb, hogy az ötvenes-hatvanas években járt ott s az ottani birtokost, Szapáry Ferenc gróftól látogatta meg, aki egy időben mint csodadoktor Párizsban delejes gyógymódjával nagy feltűnést keltett s akinék Dumas is páciensei, illetve barátai közé tartozott.

Dumas-nak a magyarság iránt érzett rokonszenvéről tanúskodik egy hosszabb cikke, melyet 1849-ben egy francia folyóiratban közölt. Az adatokat valószínűleg gróf Teleki László szolgáltatta, aki akkor Magyarország párizsi követe volt. E cikkében Dumas a magyar történelembe beleillesztve részletesen elbeszéli a szabaságharc eseményeit, Ausztriával szemben védelmébe veszi hazánkat és sajnálja, hogy Franciaország nem siet segítségére és engedi „elhamvadni az utolsó fáklyát is, mely még pislog s amely attól a szent lángtól gyulladt meg, melyet 1848. február 24-én ő lobogtatott meg a világ felett.”

1873-ban Arthur Millaud „fedezi fel” Magyarországot és Keletet. Millaud újságíró volt, a *Figaro* munkatársa s termékeny vers- és drámaíró. Műveit Larousse szerint „a túlságos könnyedség s minden irodalmi érték hiánya” jellemzi. Millaud, ahogy munkájának címe (*Voyages d'un fantásiste*) is jelzi, igazi délibábos utazó, fölényes, semmihez sem ért, azt hiszi, néhány ötlet s egy kis szellemesség mindent pótolni tud. Őszerinte Magyarország három dologról nevezetes: borairól, asszonyairól s lovairól. A magyar borok azonban szerinte nem érdemlik meg a híriület, mert, ha kesernyések, akkor erősek, ha pedig édesek, akkor íztelenek. A tokaji nagyon drága és sohasem valódi. A magyar asszonyok sem tetszenek a franciának. Azt állítja, hogy Magyarországon a férfiak szebbek, mint a nők. A magyar faj erős, izmos, jó testalkatú, sok tehát a jól megtermett férfi; a nők is erősek, nyílt tekintetűek, merész és méltóságteljes járásúak, büszkén hordják fekete hajukat és szívesen mutogatják fehér, egészségés fogazatukat, azonban hiányzik belőlük a gyengébb nem hája és törekenysége. „Magyarországon az asszonyok elhibázott férfiak” — vonja le Millaud a végső következtetést. A magyar lovak ellenben szerinte méltán híresek, pompás szerszámaik vannak s a magyarok csodálatos könnyedséggel és kecsességgel tudják hajtani őket. Pesten Millaudnak is az a benyomása, hogy könnyen és vígan élnek az emberek. Sokat esznek, isznak és mulatnak. Értelmesek, gyorsan és sokat dolgoznak, sokat keresnek és sokat költenek. A vendéglők mindig tele vannak. A magyar konyha épúgy mint a német, a franciának gyenge utánczata. Az erkölcsök elég lazák, ami annak a következménye, hogy Pesten annyi mindenféle nép él és fordul meg. Az erkölcsi romlottság azonban nem mélyreható, inkább csak látszólagos, mert a magyar alapjában véve erős, józan és erényes nép, hazaszeretete és nemzeti önérzete megóvjja az elzülléstől.

Miként más külföldi utazók, Millaud is szóvá teszi a pesti botrányos szállodai erkölcsöket. Azt állítja, hogy a szállodák kivétel nélkül a prostitúció szolgálatában állanak. Alighogy megszáll bennük az utas, minden oldalról a legkülönösebb ajánlatokat kapja s a folyosókon olyan nőkkel akad össze, amilyenek Párizsban csak az utcán láthatók. Az idegenvezetők is első sorban nőközvetítéssel foglalkoznak, túltesznek még az olasz ciceronékon is.

Millaud szerint a magyaroknak fő szórakozása a vadászat meg a színházbajlás. A Nemzeti Színházban megnézi Halévy Zsidónőjét. A nézőtér nem tetszik neki, komornak és túlegyszerűnek tartja. Kifogásolja, hogy nincs foyer, a közönség a felvonásközi szüneteket egy rossz karban tartott udvarban tölti a színészekkel együtt. Az előadás sem nagyon nyerte meg tetszését. Az Eleazár szerepét játszó színésznek

pompás hangja volt, a közönség olyan lelkesedéssel tapsolt neki, amilyen Párizsban elképzelhetetlen. Rachel szerepét egy csinos, de túlkövér színésznő énekelte. Az a művész, aki Leopold szerepét játszotta, olyan volt, mint egy „vasárnapra kiöltözött kőműveslegény.“ A balett-táncosnók pedig „fátyol szövetbe öltöztetett s virágokkal díszített hor-dók benyomását“ tették rá.

Nagyon megcsodálja ellenben a Császárfürdőt szép sétányaival, modern szállodájával, hatalmas úszómedencéjével, fényesen berendezett kádfürdőivel és csodásan tiszta, természetes, meleg vizével. Vezetője, egy „liberális“ férfiú, közli vele, hogy a fürdő a kapucinusok tulajdona, akik Magyarországon nem járnak mezítláb és hajadonfővel, nem füvekkel és salátával táplálkoznak, hanem jól esznek-isznak és ők gyóntatják a legcsinosabb pesti asszonyokat. A magyarzatba egy kis hiba csúszott bele: a Császárfürdő tulajdonosai nem a kapucinusok, hanem az irgalmas-rendűek, akiknek 1806-ban adományozta Marczibányi István a kötelezettséggel, hogy a fürdő jövedelmét vagyontalan betegek gyógyítására fordítsák.

Millaud az Angol királynőben volt megszállva, ahol Deák Ferenc is lakott. Beküldte tehát hozzá a névjegyét azzal a kéréssel, hogy szeretné nála tiszteletét tenni. Deák másnap fogadta. Mikor belép, hétnyolc képviselő társaságában találja. Ezek távozása után Deák elbeszélget vele. Millaud így ír róla: „Telt, nyílt, derült képe van s hosszú, selymes, ezüstös haja, finom, szürkülő bajusza, egy igazi magyar vadászra emlékeztető magatartása és egy szónokhoz illő, csengő, kellemes hangja... Elettudja nagyon egyszerű, a magyar országgyűlés idején szállodai szobában lakik, egyébként a nővérénél. Szobája nagy, de egyszerű. Modern magyar ruhát hord, azaz csizmába gyűrt nadrágot és begombolt, kihajtó nélküli hosszú kabátot, olyant, mint a kollégisták díszkabátja... ő az ország igazi királya. Mikor a Házban beszél, mindenki elhallgat és figyel. A nép megéljenzi, mikor megjelenik valahol s egy tér és utcák vannak róla s övéiről elnevezve. Egy újság jelenik meg e címmel: Mátyás Deák (!).“ Beszélgetnek Thiers-ről, akit Deák nem annyira politikai képességei, mint inkább ügyessége miatt csodál, mellyel egy olyan izgága népet, mint a francia, féken tud tartani. Mikor pedig Millaud Gambettára tereli a beszédet, Deák jóindulatú, kissé gúnyos mosolygással jelzi, hogy arról nem óhajt beszélni.

Egy anekdota szerint Millaud-t budapesti ismerősei felültették s az igazi Deák helyett egy ál-Deáknak mutatták be, aki nyulának, magas, alig ötven éves férfiú volt és vállát verte selyem-haja. Ez nem valószínű. Millaud leírása arra vall, hogy valóban Deákot látta.

E romantikus utazók közül a leghirhedtebb Victor Tissot svájci származású újságíró volt, akinek Németországról, Oroszországról, hazánkról s egyéb országokról könnyed, szellemes módon megírt, de túlzásokkal, tévedésekkel, torzításokkal telt, felületes, szenzációhajhászó útleírásai a múlt század utolsó évtizedeiben nagy kedveltségnek örvendtek. Hosszú éveken át sok száz francia és egyéb külföldi, aki hazánk iránt valami okból érdeklődött vagy valami okból Magyarországra készült, reánk vonatkozó ismereteit Tissot-könyvéből merítette, amely több kiadásban és sok ezer példányban forgott közkezen nemcsak Franciaországban, hanem Németországban és Angliában is.

Tissot állítólag több ízben járt hazánkban. Erdélyi és alföldi tapasztalataira céloz is a könyvében, de az csak a Dunántúlom és Budapestben gyűjtött benyomásait foglalja magában. A kép, melyet olvasói benne Magyarországról nyernek, távolról sem mondható tehát teljesnek.

Van még egy körülmény, mely szintén növelte Tissot munkájának jelentőségét. A legtöbb hasonló útleíró mű, mely ebben a korban francia írók tollából napvilágot látott, nemcsak hazánkkal foglalkozik, hanem Németországgal, Ausztriával s a balkáni országokkal is, míg Tissot vaskos könyvének huszonhét fejezetéből tizenhetet Magyarországnak szentel.

Tissot Zágrárból érkezik vasúton magyar földre, „a szeretetreméltóság, vendégszeretet, a jó borok, szép lovak és szép asszonyok országába.” Az első magyar vasúti állomás, melyet érint, Zákány, ahol több órát kell várakoznia. Ezt az időt arra használja fel, hogy egy osztrák tiszt társaságában megtekinti Zákány falut. Ez kedvező benyomást tesz rá. Jómódú, rendes, tiszta, magyar község s mivel éppen vasárnap van, az utcák tele vannak ünneplő ruhába öltözött férfiakkal s asszonyokkal.

Tissot Zákányról Nagykanizsára utazik. Egyik balatonmenti állomáson kiszáll s kocsin a Somogy megye nagyatádi járásában fekvő Nagykorpad községbe megy. Ennek határában egy pusztán egy tiszt-tartónál több napot tölt. Nagykorpad környéke sík vidék, olyan, mint az Alföld; amit róla Tissot ír, az körülbelül ráillik az Alföldre is. Nagykorpadon való tartózkodása alatt érdeklődik a mezőgazdaság s állattenyésztés iránt, meglátogatja a bírót, a református papot és tanítót, kocsin bejárja az uradalmat, megtekinti a nagyatádi vásárt, a ferencrendi kolostort, a hörtönt s különös figyelemmel hallgatja azokat a regényes történeteket, melyeket házigazdája Sobríról, Patkóról s egyéb betyárokról és szegénylegényekről mesél.

A francia dunántúli útjának következő állomása Keszthely. Ott egy vendégfogadóban száll meg, megtekinti a Festetich-könyvtárt, kirándul Hévizre, este pedig a színházban egy francia darab előadását nézi meg, amelyben Molière magas szárú csizmában, testhez álló zsinóros kabátban és asztrakan sapkában, XIV. Lajos pedig díszmagyarban szerepelt a színpadon.

Keszthelyről vasúton Siófokra s onnan a Kisfaludy-gőzhajón Balatonfüredre megy. Ebben az időben még kezdetleges állapotban sem voltak meg a Balaton somogyi és veszprémi partján a mai fürdőtelepek. Alacsony fűvel benőtt, szürke, egyhangú homoksivatag a vidék, nyoma sincs rajta háznak, toronynak, fának. A tavon sem látható semmiféle hajó, még egy halászcsonak sem, nincs rajta semmi élet, csak a Holttenger lehet ilyen elhagyatott és kihalt.

A „magyar Trouville-ban“, Balatonfüreden Tissot néhány napot tölt s mulatságos módon írja le az ottani fürdőéletet. Két hatalmas szálloda van, sok a zsidó, de vannak szép számban arisztokraták és papok is, akik „magasszárú csizmákban, fehér kesztyűben, puha kalapban, pipával szájukban sétálnak, csoportokban vagy hölgyek karján.” A fürdővendégek mind egészségesek, nem magukat gyógykezeltetni, hanem szórakozni jönnek Füredre, az orvosoknak nincsen dol-

guk, a tétlenségtől egészen elhízhatnak, szobákat adnak bérbe, abból élnek, Tissot megbarátkozik Sturm Albert budapesti hírlapíróval, aki megismerteti vele a magyar irodalmat és kirándul vele Tihanyba. Részt vesz egy éjszakai, holdfényes hajókiránduláson, meglátogatja Jókai Mórt füredi villájában és meghallgatja Kerkápoly Károly képviselőjelelt programbeszédjét.

Füredről Veszprémbe vezet Tissot útja. Onnan kocsin nekivág a Bakonynak abban a reményben, hogy sikerül betyárokkal találkoznia. Betyárok helyett azonban csak cigányokkal találkozik és olyan szerencséje van, hogy éppen beleszöppen egy cigánylakodalomba. Zircen a ciszterci, Pannonhalmán a bencés kolostorban áll meg s mint sok más honfitársa, ő is tapasztalja, hogy e kolostorokban milyen nagyúri s a francia szerzeteseknél mennyivel világiasabb életet élnek. Pannonhalmáról azután Tissot Győrbe megy, majd Gönyűnél felszáll a bécsi hajóra s azon Budapestre utazik. Ugy látszik, senholsem száll ki, Esztergomot egy régebbi utazásának benyomásai alapján sok papjával és apácájával, tekervényes utcáival, vasrácsos ablakaival, gyertyákkal, olvasókkal telt kirakataival, mint egy komoly, zárkózott, ódon, középkorias várost festi le.

Budapesten Tissot egy dunaparti szállodában lakik s megnézi fővárosunk fontosabb látnivalóit. Kultúrális intézményeink: a Múzeum, Akadémia, Eszterházy-képtár stb. nem nagyon érdeklik. Amit róluk ír, az helyenként azt a benyomást teszi, mintha csak kívülről látta volna őket: Mulatságosabb és érdekesebb, amit a budapesti utcai életéről, szórakozásokról jegyzett fel. Könyvének e lapjain itt-ott szellemes és ötletes, ha nem is mindig hiszi el neki az ember, amit mond. Elég találó az a megjegyzése, hogy a magyarok „törökökkel keresztetett gascogne-iak.” Élénk beszédmódjuk és a cselekvésben megnyilvánuló lendületességük, nagyzolásra való hajlamuk a latin népekre emlékeztet, de nem olyan tevékenyek és munkaszeretők, mint azok. A politika, a szerelem s a dohányzás foglalja el életük háromnegyed részét. Mintha csak azért dolgoznának, hogy utánna élvezhessék a semmittevés gyönyörét. Feltűnik Tissot-nak, hogy a tisztviselők milyen későn járnak be a hivatalba s hogy a fürdők, sétateretek, kaszinók, kávéházak egész nap tele vannak boldog halandókkal, kik dohányoznak s élvezik az édes semmittevést.

Feljegyzi a budapesti utca néhány különlegességét is. A dohányos boltok kirakatai tele vannak művészi kivitelű, tajtékból való szivar és cigarettaszipkákkal, melyek fekvő Vénuszokat, ájultan heverő Lédákat, pufók Amorokat, sziréneket, csókolódzó galambokat s egyéb erotikus alakokat és jeleneteket vagy nagybajúszú hajdú-, néger-, vagy cigányfejeket ábrázolnak s melyeknek, úgy látszik, a dohányzás gyönyörének fokozása a céljuk. Budapesti különlegesség-számba mennek a fényképészek kirakatai is. Bennük nemcsak kivágott ruhájú színésznők és táncosnők, hanem előkelő társaságbeli hölgyek fényképei is láthatók, melyeket a pesti nyárspolgárok órákon át képesek bámulni. A cipészek és cipőkereskedők kirakataiban feltűnő a sok csinos női cipő. Ennek az a magyarázata, hogy a magyar nőknek általában igen formás, kicsiny lábuk van, ezért hordanak rövid szoknyákat s ezért láthatók „királynői” cipők a legszegényebb nők lábán is. Egy igazi ma-

gyar nő Tissot szerint inkább mutatkoznék vasárnap egészen mezte-
lenül, mint cipő nélkül. Amit a pesti éjszakai életről, mulatókról, le-
bujokról, tömegszállásokról ír, abban nagy része van Tissot fantáziá-
jának és Sue regényeinek. Pesti barátai, úgy látszik, bemutatták Tis-
sot-t Pulszky Ferencéknek. Nekik volt ez időben a fővárosban a leghí-
resebb irodalmi szalónjuk. Ott voltak láthatók, — mint Tissot írja —
szombatonként Liszt Ferenc, Jókai Mór, Vámhény Armin s a magyar
politikai, tudományos és irodalmi élet egyéb kiválóságai. Pulszky pro-
testáns és szabadkőműves főmester volt, ami nem akadályozta meg,
hogy szalónjában katolikus főpapok is meg ne forduljanak, mint Hay-
nald Lajos kalocsai érsek és Ipolyi Arnold beszercebányai püspök.

Tissot tudott németül, német egyetemeken tanult, sokat utazott
Németországban, olvasta tehát a Magyarországról szóló német köny-
veket és újságcikkeket. Ezek egy része jóindulatú, tárgyilagos, sőt a
magyarsággal rokonszenvező írók műve, sok volt azonban köztük ma-
gyarelles, elfogult, irányzatos mű, melyeknek célja hazánknak befe-
ketítése, a külföld szemében való kompromittálása volt. Tissot-ban
nagyfokú felületessége mellett van sok fontoskodás is, szereti fitogtatni
a tudását és mutogatni német könyvekből összeszedett zavaros, meg-
nem emésztett történeti ismereteit. A német irodalom hatására mutat
az is, hogy a cigány-, betyár- és pásztorromantika túlnagy helyet fog-
lal el a könyvében, ellenben a magyar irodalomról, művészetéről, szín-
házról, tudományról aránylag kevés szó esik benne. Az olvasók fan-
táziáját izgató, hatásvadászó könyvet akart írni, ezért tömi tele köny-
vét cigányjelenetekkel, rablókalandokkal, szerelmi históriákkal, eroti-
kus célzásokkal.

Tissot könyve nagy felháborodást idézett elő Magyarországon és
megbotránkoztatva azokat a magyar írókat is, akik budapesti tartóz-
kodása idején a szerzőnek előzékeny kalauzai és informátorai voltak.
Lapjaink (Budapesti Szemle, Pester Lloyd, Pesti Hirlap, Fővárosi La-
pok, Egyetértés) egyértelműleg elítélték és íróját nemcsak felületes-
séggel vádolták, hanem a rokonszenv és jóhiszeműség hiányával is,
amivel persze ők is túllőttek a célon. E tiltakozások és gúnyolódások
idehaza nálunk rossz hírbe hozták Tissot-t s a francia utazókat, kül-
földön azonban mitsem ártottak a könyv kelendőségének, mely nem-
csak számos új kiadást ért meg, hanem megjelent Valério, Poisson s
mások képeivel illusztrált kiadása is változatlan szöveggel, de új cím-
mel. Tissot könyve mindenestre nagy mértékben hozzájárult ahhoz,
hogy a külföld köztudatában hazánk még ma is mint a cigányok or-
szága szerepel s hogy sok „művelt” nyugateurópai ember ma is haj-
landó a magyart és cigányt egymással azonosítani. Ennek bizonyossága
például az, hogy pár évvel ezelőtt egy francia ismerősöm „à mon ami
tzigane” ajánlással küldötte el nekem egyik könyvét.

A „tissotiádák” ellensúlyozására Budapesten tervbe vették egy
francia munka kiadását, melynek az lett volna a célja, hogy Magyar-
országot a valóságnak megfelelő módon mutassa be a francia olvasó-
közönségnek. Arányi Miksa tanár, hirlapíró és a budapesti franciakör
titkára *La Hongrie* címmel írt is e célból egy két kötetes művet, mely-
nek átnézését állítólag Trefort Agost közoktatásügyi miniszter vállalta

magára. Ez a könyv azonban — nem tudom mi okból — nyomtatásban nem jelent meg, ép úgy, mint nem valósult meg egy másik, hazánkat német, francia, angol nyelven ismertető könyv terve sem, melyet Borostyáni Nándornak és Marschall Károlynak kellett volna megírniok.